वामदेव पहाडीको उपन्यास कैदी र झ्यालखानको अध्ययन र विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस नेपाली शिक्षण
विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.)
दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
रमेशप्रसाद गौतम
नेपाली शिक्षँण विभाग
भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस
भैरहवा, रूपन्देही
२०६५

शोधनिर्देशक
वनमालीराज शर्मा
उपप्राध्यापक

वामदेव पहाडीको उपन्यास कैदी र झ्यालखानको अध्ययन र विश्लेषण

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस नेपाली शिक्षण
विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.)
दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता
रमेशप्रसाद गौतम
रो.नं. २०३२ (२०६२/०६४)
रजिष्ट्रेशन नं. ९-२-५०-१३७५-२००१
नेपाली शिक्षण विभाग
भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस
भैरहवा, रूपन्देही
२०६५

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस, सिद्धार्थनगर रूपन्देहीको स्नातकोत्तर तहका विद्यार्थी रमेशप्रसाद गौतमले **वामदेव पहाडीको उपन्यास कैदी र भ्यालखानको अध्ययन र विश्लेषण** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । यसमा शोधार्थीको परिश्रम र सीप पोखिएको छ । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यबाट म पूर्ण सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति :- २०६५/१२/२६

वनमालीराज शर्मा
शोधनिर्देशक
नेपाली शिक्षण विभाग
भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस
भैरहवा, रूपन्देही

भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण विभाग
सिद्धार्थनगर, रुपन्देही

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत भैरहवा बहुमुखी क्याम्पसका छात्र रमेशप्रसाद गौतमले त्रिभुवन विश्वविद्यालय स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.) मा नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत गर्नुभएको **वामदेव पहाडीको उपन्यास कैदी र झ्यालखानको अध्ययन र विश्लेषण** शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

विभागीय प्रमुख श्री मदनप्रसाद दवाडी

शोधनिर्देशक श्री वनमालीराज शर्मा

बाह्यपरीक्षक श्री डा.नेत्रप्रसाद न्यौपाने

मिति :- २०६५/१२/२६

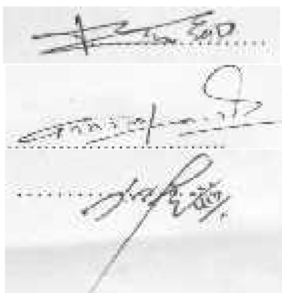

कृतज्ञता ज्ञापन

वामदेव पहाडीको उपन्यास कैदी र झ्यालखानको अध्ययन र विश्लेषण नामक शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ तयार गरिएको हो । मैले यो शोधपत्र मेरा आदरणीय गुरू श्री वनमालीराज शर्माज्यूको आत्मिक सहयोग एवम् कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो अति व्यस्त समयबाट फुर्सद निकालेर प्रस्तुत शोधपत्र तयारीका लागि आवश्यक सामग्रीहरूसहित उचित सुझाव एवम् निर्देशन प्रदान गर्नुहुने शोधनिर्देशक गुरूज्यूप्रति सर्वपथम म कृतज्ञता प्रकट गर्दछु र सदैव ऋणी रहनेछु । प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सुझाव दिनुहुने विभागीय प्रमुख सहप्राध्यापक मदनप्रसाद दवाडीज्यू एवम् क्याम्पस प्रमुख सहप्राध्यापक कपिलदेव लामिछानेज्यू, श्रद्धेय गुरू सहप्राध्यापक वालकृष्ण भट्टराईज्यू, उपप्राध्यापक डा.दामोदर ढकालज्यू, उपप्राध्यापक डा.घनश्याम न्यौपाने 'परिश्रमी' ज्यू र उपप्राध्यापक डिल्लीराज भट्टराईज्यूप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । आफ्ना पक्षबाट हुनसम्मको विषयात्मक एवम् भावनात्मक सहयोग र सामग्री उपलब्ध गराइदिनुहुने शोधनायक स्व.पहाडीकी धर्मपत्नी तिलोत्तमा जोशी र उहाँका छोराहरूप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा कतिपय शोधपत्र, पुस्तक तथा पत्र-पत्रिकाहरू उपलब्ध गराउने त्रिभुवन विश्वविद्यालय केन्द्रीय पुस्तकालय (कीर्तिपुर, काठमाण्डौं) तथा भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस पुस्तकालय एवम् जो-जसका पुस्तक र लेखहरूबाट यो शोधपत्र तयार पार्न सहयोग लिइयो ती सम्पूर्ण आदरणीय लेखक-विद्वान्हरूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । यसैगरी मलाई अध्ययनको वातावरण सिर्जना गराइदिएर यहाँसम्म पुऱ्याउनुहुने मातापिताप्रति आजन्म ऋणी छु । यो शोधपत्र तयार गर्न उचित पारिवारिक वातावरण मिलाउने र शैक्षिक अध्ययनप्रतिको संवेगलाई स्नातकोत्तरतर्फ अभिमुख गराइदिने मेरी धर्मपत्नी वन्दना गौतमलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै यो शोधपत्र तयार गर्नका लागि आवश्यक सामग्री खोज, अनुसन्धान गर्न सहयोग गरिदिने सम्पूर्ण संघ-संस्थालाई कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रलाई शुद्ध र सावधानीपूर्वक समयमै टङ्कण गरिदिनुहुने सनराईज आई.टी सेन्टर एण्ड साइवर प्वाइन्टका श्री विमल आचार्य पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ ।

अन्त्यमा, आफ्नो निरन्तर परिश्रमबाट तयार गरिएको शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली शिक्षण विभाग भैरहवा, रूपन्देहीसमक्ष पेश गर्दछु ।

मिति : २०६५/१२/२४

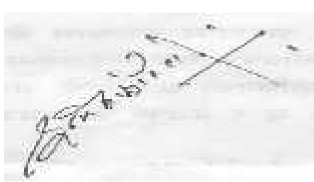

रमेशप्रसाद गौतम
नेपाली शिक्षण विभाग
भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस
भैरहवा, रूपन्देही

विषय सूची

अध्याय - एक

पेज नं.

शोधपत्रको परिचय **१-६**

१.१	शोधशीर्षक	१
१.२	शोधप्रयोजन	१
१.३	शोध समस्या	१
१.४	शोधको उद्देश्य	२
१.५	पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६	शोधको औचित्य र महत्व	४
१.७	अध्ययनको सीमाङ्कन	५
१.८	सामग्री सङ्कलन विधि	५
१.९	शोधविधि	५
१.१०	शोधपत्रको रूपरेखा	६

अध्याय - दुई

उपन्यासकार वामदेव पहाडीको सङ्क्षिप्त जीवनी र व्यक्तित्व **७-२७**

२.१	वामदेव पहाडीको सङ्क्षिप्त जीवनी	७
२.१.१	परिचय	७
२.१.१.१	जन्म र बाल्यकाल	८
२.१.१.२	शिक्षादीक्षा	९
२.१.१.३	पारिवारिक स्थिति	९
२.१.१.४	आर्थिक अवस्था	१०
२.१.१.५	पेशा	१२
२.१.१.६	मृत्यु	१३
२.२	वामदेव पहाडीको व्यक्तित्व	१४
२.२.१	परिचय	१४
२.२.२	वाह्य व्यक्तित्व	१५
२.२.२.१	शारीरिक व्यक्तित्व	१५
२.२.२.२	स्वभाव	१६

२.२.२.३	रूचि	१६
२.२.३	आन्तरिक व्यक्तित्व	१७
२.२.३.१	साहित्यिक व्यक्तित्व	१८
२.२.३.२	कवि व्यक्तित्व	१८
२.२.३.३	उपन्यासकार व्यक्तित्व	१९
२.२.३.४	कथाकार व्यक्तित्व	२०
२.२.३.५	समालोचक व्यक्तित्व	२१
२.२.४	सामाजिक व्यक्तित्व	२२
२.२.४.१	शिक्षक-प्राध्यापक व्यक्तित्व	२३
२.२.४.२	कानून व्यवसायी व्यक्तित्व	२४
२.२.४.३	राजनैतिक व्यक्तित्व	२४
२.२.४.४	पत्रकार व्यक्तित्व	२५
२.२.५	सम्मान तथा पुरस्कार	२६
२.२.६	निष्कर्ष	२७

अध्याय - तीन

उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यासको विकासक्रम तथा पहाडीको साहित्ययात्रा **२८-८१**

३.१	उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यासको विकासक्रम	२८
३.१.१	उपन्यास शब्दको व्युत्पत्ति र आरम्भ	२८
३.१.२	उपन्यासको परिभाषा	३०
३.१.३	उपन्यासका तत्व	३३
३.१.३.१	कथानक	३४
३.१.३.२	चरित्र र चरित्रचित्रण	३६
३.१.३.३.	पर्यावरण	४०
३.१.३.४	सारवस्तु	४१
३.१.३.५	भाषाशैली	४२
३.१.३.६	दृष्टिबिन्दु	४४
३.१.३.७	प्रतीक र बिम्ब	४६
३.१.३.८	गति र लय	४८

३.२	उपन्यासको प्रकारगत वर्गीकरण	५०
३.२.१	विषयवस्तुको आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण	५०
३.२.१.१	सामाजिक उपन्यास	५०
३.२.१.२	साँस्कृतिक उपन्यास	५१
३.२.१.३	साहसिक उपन्यास	५१
३.२.१.४	ऐतिहासिक उपन्यास	५१
३.२.१.५	मनोवैज्ञानिक उपन्यास	५१
३.२.१.६	आञ्चलिक उपन्यास	५२
३.२.१.७	जासुसी उपन्यास	५२
३.२.१.८	जीवनीमूलक उपन्यास	५२
३.२.१.९	मिथकीय उपन्यास	५३
३.२.२	कथानकका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण	५३
३.२.२.१	चरित्रप्रधान उपन्यास	५३
३.२.२.२	घटनाप्रधान उपन्यास	५४
३.२.२.३	मिश्रित वा चित्रात्मक उपन्यास	५४
३.२.२.४	नाटकीय उपन्यास	५४
३.२.३	शैलीका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण	५४
३.२.३.१	वर्णनात्मक उपन्यास	५५
३.२.३.२	पत्रात्मक उपन्यास	५५
३.२.३.३	आत्मकथानात्मक उपन्यास	५५
३.२.३.४	चेतनप्रवाह शैलीका उपन्यास	५५
३.२.४	धारागत आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण	५६
३.२.४.१	आदर्शोन्मुख यथार्थवादी उपन्यास	५६
३.२.४.२	स्वच्छन्दतावादी उपन्यास	५६
३.२.४.३	सामाजिक यथार्थवादी उपन्यास	५७
३.२.४.४	आलोचनात्मक यथार्थवादी उपन्यास	५७
३.२.४.५	मनोविश्लेषणवादी उपन्यास	५७
३.२.४.६	अस्तित्ववादी उपन्यास	५८
३.२.४.७	प्रयोगवादी उपन्यास	५८

३.३ नेपाली उपन्यासको विकासक्रम
५८
३.३.१ प्राथमिक काल ६०
३.३.२ माध्यमिक काल ६२
३.३.३ आधुनिक काल ६५
३.३.३.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा ६६
३.३.३.२ स्वच्छन्दतावादी धारा ६७
३.३.३.३ सामाजिक यथार्थवादी धारा ६८
३.३.३.४ आलोचनात्मक यथार्थवादी धारा ६९
३.३.३.५ मनोविश्लेषणवादी धारा ७०
३.३.३.६ विसङ्गतिवादी धारा ७१
३.३.३.७ अस्तित्ववादी धारा ७२
३.३.३.८ प्रयोगवादी धारा ७३
३.३.३.९ प्रगतिवादी धारा ७४
३.४ निष्कर्ष ७५

३.५ उपन्यासकार वामदेव पहाडीको साहित्ययात्रा ७६
३.५.१ लेखन आरम्भ ७६
३.५.२ प्रेरणा र प्रभाव ७७
३.५.३ पुस्तकाकार कृति र विधा ७७
३.५.४ वामदेव पहाडीको साहित्ययात्रा ७८
३.६ निष्कर्ष ८०

अध्याय - चार

वामदेव पहाडीको उपन्यास कृतिको अध्ययन र विश्लेषण **८२-११५**
४.१ कैदी र झ्यालखान उपन्यासको परिचय ८२
४.१.१ कैदी र झ्यालखान उपन्यासको परिच्छेद-विभाजन ८५
४.२ उपन्यासको सङ्क्षिप्त कथासार ८६
४.३ उपन्यासको तत्वको आधारमा कैदी र झ्यालखान ८८

उपन्यासको विश्लेषण
४.३.१ कथानकका आधारमा ८८
४.३.१.१ कैदी र झ्यालखान उपन्यासको कथानक विकासक्रमको कोठे तालिका ९०
४.३.१.२ कथानकको ढा“चा र तालिका विश्लेषण ९१
४.३.२ पात्र तथा चरित्रका आधारमा ९२
४.३.२.१ कैदी र झ्यालखान उपन्यासको पात्रविधान सम्बन्धी तालिका ९३
४.३.३ परिवेश वा पर्यावरण १०१
४.३.४ दृष्टिबिन्दु १०३
४.३.५ सारवस्तु १०४
४.३.६ भाषा १०६
४.३.७ द्वन्द्व १०८
४.३.८ कथोपकथन/सम्वाद ११०
४.४ शीर्षकको सार्थकता १११
४.५ निष्कर्ष ११४

अध्याय - पाँच

नेपाली उपन्यास परम्परामा वामदेव पहाडीको स्थान र योगदानको निरूपण **११६-१२५**
५.१ पृष्ठभूमि ११६
५.१.१ वैचारिक पक्ष ११८
५.१.२ मानवतावादी पक्ष ११९
५.१.३ राजनैतिक पक्ष १२०
५.१.४ प्रगतिवादी-यथार्थवादी/प्रगतिशील पक्ष १२०
५.२ मूल्याङ्कन १२१
५.३ निष्कर्ष १२५

अध्याय - छ

उपसंहार एवम् निष्कर्ष **१२६-१३१**

६.१	सार सङ्क्षेप	१२६
६.२	निष्कर्ष	१३०
सन्दर्भग्रन्थसूची		**१३२-१३५**
	पुस्तकसूची	१३२
	सन्दर्भ पत्रपत्रिका सूची	१३४
	शोधपत्रहरू	१३५

तालिका सूची

	तालिकाको नाम	पृष्ठ
तालिका नं. १	कैदी र झ्यालखान उपन्यासको परिच्छेद विभाजन	८५
तालिका नं. २	कैदी र झ्यालखान उपन्यासको कथानक विकासक्रमको कोठे तालिका	९०
तालिका नं. ३	कैदी र झ्यालखान उपन्यासको पात्रविधान सम्बन्धी तालिका	९३
तालिका नं. ४	तत्सम, आगन्तुक तथा अनुकरणात्मक शब्दको तालिका	१०७-१०८

सङ्क्षेपीकृत सूची

प्रस्तुत शोधपत्रमा प्रयोग गरिएका सङ्क्षेपीकृत शब्दहरू यस प्रकार छन् -

अनु.	अनुवादक
अप्र.	अप्रकाशित
आई.ए.	इन्टमिडियट अफ आर्टस्
ई.सं.	ईस्वी सम्वत्
एम्.ए.	मास्टर्स अफ आर्ट्स
एस्.एल्.सी.	स्कूल लिभिङ्ग सर्टिफिकेट
के.जी.	किलोग्राम
क्र.सं.	क्रम सङ्ख्या
ज.ब.रा.	जङ्ग बहादुर राणा
डा.	डाक्टर
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
ने.के.वि.	नेपाली केन्द्रीय विभाग
ने.रा.प्र.प्र.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
ने.सा.प्र.स.	नेपाली साहित्य प्रचार समिति
पि.एच्.डी.	डाक्टर अफ फिलोसोफी
पृ.	पृष्ठ
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
बि.ए.	व्याचलर अफ आर्ट्स
बि.एल्.	व्याचलर अफ ल
बु.न.पा.	बुटवल नगरपालिका
भै.ब.क्या.	भैरहवा बहुमुखी क्याम्पस
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
सम्पा.	सम्पादक
सा.प्र.	साझा प्रकाशन
सि.न.पा.	सिद्धार्थनगर नगरपालिका
सं.	संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय